

УДК 930.25:061:91:001.32(477)

Людмила Воловник,

гол. редактор Інституту архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ
АРХІВНОГО ФОНДУ ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ НАН УКРАЇНИ**

У статті досліджено структуру та склад архівного фонду Інституту географії НАН України, проаналізовано особливості та хронологічну послідовність створення фонду. З'ясовано питання інформативності документів у висвітленні основних напрямів географічних досліджень у НАН України, процесу організації та діяльності Інституту географії НАН України, результатів наукової роботи його видатних учених.

Ключові слова: архівний фонд, Інститут географії НАН України, географічна наука, опис документів, справа.

Інститут географії Національної академії наук України (далі – НАН України) – провідна науково-дослідна установа з розвитку природничо-географічної, суспільно-географічної та картографічної науки не лише в Україні, а й за її межами.

Інститут створено в системі НАН України 1991 р. на базі відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна. Але поза увагою дослідників історії організації інституту не може залишатися низка постанов Президії Академії наук УРСР (далі – АН УРСР) більш раннього періоду, що передували цьому процесу. Так, за постановою Президії АН УРСР від 3 березня 1964 р. № 45 «Про розвиток в Академії наук УРСР досліджень у галузі географії» в Інституті геологічних наук АН УРСР створено Сектор географії з відділами: економічної географії, фізичної географії та картографії на чолі з д-ром екон. наук М. М. Паламарчуком (академік з 1973 р.) [1].

Через три роки після створення сектору відповідно до постанови Президії АН УРСР від 14 лютого 1967 р. № 45 його було передано до складу академічної Ради по вивченню продуктивних сил (далі – РВПС) УРСР АН УРСР. У акті приймання-передавання від 28 лютого 1967 р. зазначено, що у складі Сектору географії на той час функціонували відділи: економічної географії, водного балансу суші, комплексного картографування

виробничих сил УРСР, географії ґрунтів із загальною численністю 59 штатних бюджетних одиниць. До акта додавалися: списки особових справ і трудових книжок працівників та аспірантів, переведених до складу РВПС УРСР АН УРСР, виписка з тематичного плану та довідки про стан виконання бюджетних та госпрозрахункових тем, договір на видання планових наукових робіт, переліки переданої літератури, обладнання, фінансові документи [2].

Науковці Сектору географії у складі РВПС УРСР АН УРСР продовжували розпочату ще в Інституті геологічних наук АН УРСР науково-дослідну роботу за темами: 1) Вивчення шкідливих стихійних явищ в Українських Карпатах і розроблення заходів щодо їх попередження; 2) Вивчення водного балансу і процесів перетворення його під впливом меліоративних робіт в різних фізико-географічних зонах України; 3) Вивчення гідрокліматичних умов і мікрокліматичних особливостей осушуваних боліт при природному і регульованому водно-повітряному режимі в різних фізико-географічних зонах України; 4) Національний атлас Української РСР; 5) Виробничо-територіальні комплекси Української РСР і закономірності їх формування [3]. Звіти по завершених протягом 1967–1969 рр. науково-дослідних темах відклалися і зберігаються в архівному фонді РВПС УРСР АН УРСР. Максимально повним інформаційним джерелом для дослідження діяльності науковців-географів у 1967–1969 рр. є річні звіти про роботу РВПС УРСР АН УРСР. Так, наприклад, у них зафіксовано, що в рамках роботи над бюджетними та госпрозрахунковими науковими темами 1968 р. науковцями розроблені методики економіко-географічного аналізу мінеральних ресурсів при формуванні структури промислового комплексу економічного району та підведені підсумки багаторічних спостережень за використанням водних ресурсів України; підготовлено наукову доповідь до Президії АН УРСР «Про раціональне комплексне використання водних ресурсів і необхідні міроприємства для забезпечення водою народного господарства УРСР в 1980–2000 рр.» та доповідну записку до Ради Міністрів УРСР «Про міроприємства по усуненню підтоплення земель на зрошуваному масиві в Херсонській області» [4]. Зі звіту РВПС УРСР АН УРСР за 1969 р. отримуємо інформацію про завершення розробки та передачу оригіналів масиву карт для виготовлення «Атласу природних умов та природних ресурсів Української РСР», який став першим томом Національного атласу України (керівник теми - чл.-кор. АН УРСР М. М. Паламарчук); про дослідження і розробку

карт економіко-географічного розташування галузей харчової промисловості України, які виконувалися за договором із Міністерством харчової промисловості УРСР; підготовку аналітичних оглядів природних ресурсів України [5].

У постанові Президії АН УРСР від 10 вересня 1970 р. № 261 «Про уточнення напрямів наукових досліджень, положення та структури Ради по вивченню продуктивних сил Української РСР Академії наук УРСР» зазначено, що на базі географічних відділів РВПС УРСР АН УРСР відповідно до рішення Бюро Президії АН УРСР від 11 травня 1970 р., протокол № 18-Б, створюється Сектор комплексних географічних досліджень РВПС УРСР АН УРСР, який з 20 вересня 1970 р. передається зі складу РВПС УРСР АН УРСР до відділу наук про Землю і Космос АН УРСР. Ця постанова зобов'язувала академіка-секретаря відділу наук про Землю і Космос АН УРСР С. І. Субботіна вирішити питання «про адміністративне підпорядкування Сектору комплексних географічних досліджень та у двотижневий строк подати до Президії АН УРСР пропозиції, пов'язані з забезпеченням його наукової діяльності» [6]. Розміщення Сектору комплексних географічних досліджень передбачалося у приміщенні на бульварі Тараса Шевченка, 60. Вереснева постанова Президії АН УРСР 1970 р. давала однозначну відповідь на питання щодо необхідності у перспективі створення Інституту географії в Україні шляхом перетворення сектору в інститут та затверджувала основні напрями наукових географічних досліджень.

Науковці цього сектору займалися розробленням теоретичних питань комплексного використання природних умов і природних ресурсів; розробленням наукових основ і методів прогнозування змін природного середовища та проблемами формування і розвитку ландшафтів; вивченням фізико-географічних процесів у рівнинних і гірських географічних зонах; розробленням наукових рекомендацій щодо напрямів використання природних ресурсів України; створенням узагальнюючих праць з економічної географії та складанням атласів і карт природних умов та природних ресурсів [7].

Висвітлює питання стосовно зміни назви сектору постанова Президії АН УРСР від 3 грудня 1970 р. № 381 «Про часткову зміну постанови Президії АН УРСР від 10 вересня 1970 р. № 261», що пропонувала іменувати Сектор комплексних географічних досліджень АН УРСР Сектором географії АН УРСР.

Сектор географії АН УРСР відповідно до постанови Президії АН УРСР від 7 жовтня 1970 р. № 289 «Про адміністративне підпорядкування Сектору комплексних географічних досліджень та забезпечення його наукової діяльності» отримав самостійність у науковому плані, а у фінансовому був підпорядкований Інституту геофізики АН УРСР.

Частиною сектору став також відділ палеогеографії, переведений відповідно до постанови Президії АН УРСР від 1 липня 1971 р. № 242 «Про переведення відділу палеогеографії із Інституту геологічних наук АН УРСР до Сектору географії АН УРСР». В архівному фонді Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України зберігаються акти приймання-передавання до інституту Сектору географії АН УРСР та відділу палеогеографії Інституту геологічних наук АН УРСР.

Через десять років, у зв'язку зі створенням Відділення океанології та географії АН УРСР та відповідно до постанови Президії АН УРСР від 27 червня 1980 р. № 321 «Про передачу Сектору географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР до складу Морського гідрофізичного Інституту АН УРСР», Сектор географії АН УРСР знову змінює підпорядкування, і згідно з постановою Президії АН УРСР від 17 липня 1981 р. № 407-Б «Про перейменування наукових підрозділів» сектор отримав назву Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР. За постановою Президії АН УРСР від 11 травня 1983 р. № 263 «Про Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР» відділення знову було підпорядковане Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР. З 1983 р. і до створення Інституту географії АН України 1991 р. Відділення географії лишалося у складі Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН України. Співробітники Відділення географії протягом 1984–1990 рр. виконували планові та договірні наукові теми. Творчі зусилля були спрямовані на дослідження: фізико-географічні та ландшафтознавчі; палеогеографічні; геоморфологічні та біогеографічні; суспільно-географічні та дослідження з географії транспорту; картографічні. З перших днів після аварії на Чорнобильській АЕС 1986 р. науковці займалися розробленням заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу її наслідків. Уклалися ландшафтні карти і карти водозбірних басейнів території Житомирського Полісся, західної частини Брянської області Росії та Гомельської області Білорусі. Науковці Відділення брали участь в оцінюванні можливого винесення радіонуклідів із заплави р. Прип'ять під час танення снігу 1987 р. та підготували рекомендації щодо

деактивації територій. Результати цих та інших досліджень фахівців відділення, накопичений досвід свідчать «про виключну складність та глибину впливу Чорнобильської катастрофи на розвиток природи, населення та господарства України протягом невизначеного тривалого часу. Тому дослідження географічних аспектів функціонування зони радіоактивного забруднення ЧАЕС і суміжних територій продовжуються. Вони розглядаються як пріоритетний напрям діяльності Інституту» [8].

1991 р. прийнято доленосну постанову Президії АН України від 13 листопада 1991 р. № 300 «Про створення у м. Києві Інституту географії Академії наук України». Відповідно до цієї постанови на базі Відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН України було створено Інститут географії Академії наук України та введено в його склад Відділення наук про Землю АН України. Основними напрямками наукових досліджень Інституту географії АН України визначено теоретико-методичні та практичні дослідження географічних аспектів взаємодії суспільства з природою та її наслідків для визначення напрямів розвитку регіонів України, наукові основи дослідження сучасного стану, змін ландшафтів та їх компонентів та картографічне дослідження особливостей змін ландшафтів [9]. Першим директором Інституту географії АН України було призначено д-ра географ. наук Леоніда Григоровича Руденка, академіка НАН України з 2009 р., наукова діяльність якого пов'язана з географією та картографією. Йому доручалося підготувати статут інституту та пропозиції щодо поновлення структури установи.

Структурні підрозділи з географії в системі АН – попередники Інституту географії, протягом значного часу (1964–1991) підпорядковувалися різним академічним установам, що мало значний вплив на процес формування архівного фонду інституту, його структуру, місце зберігання. Так, документація за 1964–1969 рр. зберігається в архівних фондах Інституту геологічних наук НАН України та Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (фонд зберігається в ІА НБУВ). Отже, у фонді Інституту географії НАН України відклалися документи з 1970 р., що були створені в науково-організаційній, науково-дослідній діяльності та роботі з кадрових питань Сектору географії Інституту геофізики АН УРСР; Сектору географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР; Відділення географії Морського гідрофізичного інституту АН УРСР; Відділення географії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна АН УРСР та з 1991 р. вже безпосередньо Інституту географії НАН України.

Загалом архівний фонд Інституту географії НАН України налічує 1464 справи за 1970–2013 рр., а саме: 698 справ науково-організаційної документації за 1970–2006 рр.; 461 справу науково-дослідної документації за 1970–2013 рр. та 305 справ документації з кадрових питань за 1970–2011 рр.

У науково-технічному архіві Інституту географії НАН України зберігається документація за 1970–2013 рр., зокрема: накази директора з основної діяльності; листування з Президією НАН України, установами про організацію науково-дослідних робіт; протоколи засідань ученої ради; протоколи приймання завершених науково-дослідних робіт та документи по їх відкриттю; протоколи засідань наукових відділів; тематичні і робочі плани науково-дослідних робіт; звіти про наукову діяльність інституту; звіти про діяльність наукових відділів; документи (звіти, інформації) про міжнародні наукові зв'язки; протоколи, стенограми засідань та річні звіти спецради; протоколи засідань редколегії «Українського географічного журналу» (1993–2001); звіти про чисельність і склад кадрів; звіти про роботу аспірантури; штатні розписи; кошториси і плани фінансування; звіти про фінансово-господарську діяльність; документи (протоколи, колективні угоди) профкому. В архівному фонді відклався підготовлений 2001 р. директором Інституту географії НАН України Л. Г. Руденком пілотний проект першого Національного атласу України, який внаслідок багаторічної плідної роботи науковців інституту, багатьох інших інститутів НАН України та наукових установ України вийшов друком 2007 р.

Також в архівному фонді відклалися сформовані справи з документами про представлення до присудження державних та іменних премій Палієнко В. П. (1997), Руденку Л. Г. (2002), про надання населеним пунктам статусу «гірські пункти, місцевість» (1995–2003).

Науково-дослідна документація у фонді інституту представлена науковими звітами по завершених науково-дослідних темах (1970–2013), виконаних за національними, державними, цільовими, науково-технічними, конкурсними програмами. Серед керівників завершених науково-дослідних робіт відомі науковці: М. Ф. Веклич, В. І. Галицький, І. О. Горленко, А. П. Золовський, О. М. Маринич, М. М. Паламарчук, В. П. Палієнко, Г. О. Пархоменко, П. С. Погребняк, Л. Г. Руденко, І. Л. Соколовський, М. І. Фащевський.

У наукових звітах відображені результати досліджень природних і природно-антропогенних ландшафтів гірничо-видобувних регіонів

України, змін ландшафтної структури території України, що сталися під впливом промислової діяльності, обґрунтовано доцільність розташування, будівництва та безпечного функціонування інженерних споруд різного призначення. Зокрема, в архівному фонді відклалися наукові звіти: «Конструктивно географічні напрями регіонального природокористування у зв'язку із розвитком мінерально-сировинної бази України» (2006 р., керівник – В. П. Палієнко); «Напрями і шляхи удосконалення промислового використання корисних копалин в контексті комплексного освоєння природно-ресурсного потенціалу України» (2011 р., керівник – С. А. Лісовський); «Інтегральний потенціал території і пріоритети господарської діяльності регіонів України» (2011 р., керівник – Г. П. Підгрушний); «Обґрунтування першочергових заходів до проекту національного плану дій щодо переходу України до сталого розвитку (стабілізаційний етап) за цілями соціогуманітарного вектора розвитку» (2013 р., керівник – Л. Г. Руденко).

До опису науково-дослідної документації включено наукові звіти, які були проведені в Інституті географії НАН України за державним замовленням на підготовку унікального інформаційного продукту – Національного атласу України. Текст, графіки та 875 карт атласу надають повну інформацію про природні умови та ресурси, економіку, екологію, населення України. Атлас має багатоцільове практичне призначення.

Чорнобильська тематика досліджень представлена заклочними звітами за період 1989–2010 рр.: «Визначення інженерно-морфологічних умов території 30-км зони Чорнобильської АЕС в межах УРСР» (1989 р., керівник – Р. П. Купраш); «Вивчити антропогенні зміни ландшафтів зони впливу ЧАЕС, пов'язані з ліквідацією наслідків аварії» (1991 р., керівник – В. С. Давидчук); «Вивчення еколого-географічних аспектів розвитку виробничого комплексу Київської області після аварії на ЧАЕС» (1991 р., керівник – І. О. Горленко); «Про виконання досліджень за Державною програмою невідкладних заходів з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС» (1991р., керівник – В. С. Давидчук); «Аналіз і оцінка соціально-демографічної структури населення регіонів, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС» (1992 р., керівник – М. І. Фащевський); «Оцінка ландшафтно-геохімічних умов 30-км зони ЧАЕС» (1992 р., керівник – В. С. Давидчук); «Аналіз соціально-екологічної ситуації в регіонах, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС», «Суспільно-географічні основи концепції розвитку території впливу Чорнобильської катастрофи» (1993 р.,

керівник – І. О. Горленко); «Морфоструктурно-неотектонічне вивчення територій полігонних досліджень з метою виявлення зон неотектонічної активізації» (1995 р., керівник – В. П. Палієнко); «Обґрунтування та розвиток стратегії дезактивації об'єктів і удосконалення методів оцінки ефективності дезактиваційних робіт», «Ландшафтна та ландшафтно-геохімічна характеристика території, забрудненої радіонуклідами внаслідок Чорнобильської аварії», «Вивчення умов біогенної міграції радіонуклідів у типових природно-територіальних комплексах Київського Полісся», «Розробити принципи ландшафтного обґрунтування технологій реабілітації радіонуклідно забруднених ґрунтів» (1996 р., керівник – В. С. Давидчук); «Комплексні ландшафтні і гідрогеологічні дослідження сезонних змін геоекологічних умов міграції радіонуклідів на базі Димерського дослідницького полігону» (1996 р., керівник – В. Т. Гриневецький); «Методика ландшафтного картографування Чорнобильської зони для радіоекологічної ГІС» (2010 р., керівник – В. С. Давидчук).

Науково-дослідна документація також представлена дисертаціями та авторефератами за період 1970–2013 рр.

Документація описів з кадрових питань за 1970–2011 рр. представлена наказами директора з кадрових питань, особовими картками, справами звільнених працівників, рахунками по зарплаті. В архіві інституту зберігається особова справа академіка НАН України М. М. Паламарчука та особові справи видатних науковців, докторів наук: В. А. Барановського, С. Ю. Бортника, М. Ф. Веклича, Н. П. Герасименко, І. О. Горленко, М. Д. Гродзинського, А. П. Золоського, А. А. Ковальчука, А. В. Матошка, О. М. Паламарчука, О. Г. Пархоменко, В. М. Пащенко, М. Д. Пістуна, Н. О. Сіренка, А. Г. Старостенко, І. Х. Удри, Р. О. Язиніної. Особові справи просистематизовані в описі за роком звільнення і містять в собі такі види документів: заяви, анкети, автобіографії, копії і витяги з наказів про прийняття, переміщення, звільнення, оголошення подяк, характеристики, копії особистих документів. До складу особових справ науковців включені списки наукових праць, складені за хронологією опублікування.

Отже, архівний фонд Інституту географії НАН України багатогранний, є вагомим джерелом для дослідження розвитку географічної науки в Україні, наукового пізнання природи. Додатковою джерельною базою для дослідників розвитку географічної науки є документи з архівних фондів установ НАН України, у підпорядкуванні і структурі яких перебували

сектори та відділення географії з 1964 р. до часу офіційного створення самостійного Інституту географії АН України у листопаді 1991 р.

Список використаних джерел

1. Науковий архів Інституту географії НАН України, оп. 1, спр. 229, арк. 45.
2. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 254, арк. 1.
3. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 254, арк. 11–12.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 318, арк. 16.
5. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 378, арк. 21.
6. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 416, арк. 1–2.
7. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ), ф. 407, оп. 1 дод., спр. 416, арк. 5–6.
8. Географічна наука в Національній академії наук України / За ред. Л. Г. Руденка. – К., 2009. – С. 143.
9. Науковий архів Інституту географії НАН України, оп. 1, спр. 229, арк. 1–2.

References

1. *Naukovyi arkhiv Instytutu heohrafiї NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 229, ark. 45.
2. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 254, ark. 1.
3. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 254, ark. 11–12.
4. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 318, ark. 16.
5. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 378, ark. 21.
6. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 416, ark. 1–2.
7. *Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (IA NBUV), f. 407, op. 1 dod., spr. 416, ark. 5–6.
8. *Heohrafichna nauka v Natsionalnii akademii nauk Ukrainy* / Za red. L. H. Rudenka. – K., 2009. – S. 143.
9. *Naukovyi arkhiv Instytutu heohrafiї NAN Ukrainy*, op. 1, spr. 229, ark. 1–2.

Liudmyla Volovnyk,

Editor in Chief of Institute of Archival Studies,
Vernadsky National Library of Ukraine

Archive Records of the Institute of Geography of National Academy of Science of Ukraine: Specifics on Data Gathering and Information Completeness

The article investigates the structure and composition of the archival records of the Institute of Geography of NAS of Ukraine, the peculiarities and the chronological sequence of the creation of the archival records. The purpose of the research was to analyze how informative are archival records in providing the data on main areas of geographical research performed by NAS of Ukraine. Secondly, we aimed to study the process of organizing activities of the Institute of Geography of NAS of Ukraine. Another objective was to summarize the results of the scientific work of outstanding scientists of this Institute.

Keywords: archive, archive records, the Institute of Geography of NAS of Ukraine, geography, geographical science, archival management.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017 р.